

3. Мірошник З.М. Модель рольової структури особистості вчителя / З. М. Мірошник // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки: зб. наукових праць. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – № 30 (54). – С. 116-122.
4. Новейший психолого-педагогический словарь / сост. Е.С. Рапацевич; под общ. Ред. А.П. Астахова. – Минск : Современная школа, 2010. – 928 с.
5. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія / Лідія Ернестівна Орбан-Лембрик. – К.: Академвидав, 2003. – 446 с.
6. Столяренко Л.Д. Психология личности: [учеб. пособие] / Л. Д. Столяренко , С.И.Самыгин. – Ростов-н-Д: Фенікс, 2009. – 575 с.
7. Формування професійної компетентності майбутнього вчителя в умовах вищого навчального закладу: [науков. посіб.] / Під ред. С.І. Якименко. – К.: Видавничий дім “Слово”, 2011. – 464 с.

This article is about secession of professional primary school teachers roles in teachers role structure. We tried to investigate a sequence of each roles depend on their meaningfulness for primary school teachers adaptation.

Keywords: the role, secession, personality, socialization.

Отримано: 11.08.2011

УДК 159.928.22

О.М. Мойзріст

ТЕОРЕТИЧНИЙ ОГЛЯД ПРОБЛЕМИ ШКІЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ

Стаття присвячена проблемі шкільної адаптації обдарованих дітей. Розглянуто поняття “обдарована дитина”, різні види обдарованості. Наведені деякі психологічні проблеми, які виникають у процесі розвитку, навчання і соціалізації обдарованих дітей.

Ключові слова: адаптація, шкільна адаптація, шкільна дезадаптація, обдарована дитина.

Статья посвящена проблеме школьной адаптации одаренных детей. Рассматривается понятие “одаренный ребенок”, различные виды

одаренности. Представлены некоторые психологические проблемы, возникающие в процессе развития, обучения и социализации одаренных детей.

Ключевые слова: адаптация, школьная адаптация, школьная дезадаптация, одаренный ребенок.

Вітчизняна система освіти оновлюється на основі гуманістичних принципів. Перед педагогічною та психологічною наукою стоїть завдання виховання людини з новим, інтелектуальним рівнем самосвідомості, здатної до концептуального мислення, творчої діяльності та самостійного управління власною діяльністю і поведінкою. Реформа освіти в Україні прийняла необоротний характер, а державна політика в галузі освіти характеризується як гуманна, спрямована на пріоритет загальнолюдських цінностей, вільного розвитку особистості.

Постановка проблеми. Вивчення дитячої обдарованості як психічного явища від початку актуалізовано освітньою практикою. У розвитку цієї інтегральної особистісної характеристики освіта виступає як один з провідних чинників. Дослідження специфіки його впливу на процес розвитку дитячої обдарованості традиційно розглядається як одна з найважливіших завдань психології та педагогіки. Розвиток здібностей, творчість, обдарованість детально розглядаються у роботах Г.С. Костюка, О.І. Кульчицької, С.Д. Максименка, В.О. Моляко, Н.С. Лейтеса, Р.О. Пономарьової-Семенової, М.Л. Смұльсон та ін..

Проблемою сучасної загальноосвітньої школи є виявлення і розвиток індивідуальних творчих здібностей учнів. Навчання обдарованих і високо мотивованих до пізнавальної діяльності дітей вимагає спільних зусиль усіх учасників освітнього процесу, розробки механізмів адаптації таких дітей у сучасному суспільстві. Створення варіативного освітнього середовища робить освіту якісною і особистісно орієнтованою, забезпечує педагогічний супровід дитячої обдарованості від дошкільного віку до випускників освітніх установ.

Зміни в соціальному, економічному і культурному розвитку нашої країни поставили перед шкільною освітою ряд злободених проблем. Одна з них – пошук ефективних шляхів подолання кризових явищ у шкільному навчанні, зокрема, створення умов для сприятливого входження учнів у шкільну дійсність і подальшого просування по її щаблях. У психологічній літературі ця проблема отримала визначення *шкільної адаптації*.

Вивченню проблеми соціально-психологічної адаптації (складовою якої є шкільна адаптація) присвячені праці Г.М. Анд-

реевої, Г.О. Балла, Л.С. Виготського, І. Вайнера, Л.В. Дзюбко, Р.Л. Кричевського, С.Д. Максименка, Р.С. Нємова, Л.Е. Орбан-Лембрик, Б.Д. Паригіна, А.В. Петровського та ін. Вчені розглядають адаптацію як складний та багатограний психологічний процес на шляху становлення особистості та створенні умов для її самореалізації в соціальному середовищі. Соціально-психологічну ж адаптацію визначають як взаємодію індивіда з соціальним оточенням щодо освоєння ним нової життєвої ситуації, як передумову подальшого розвитку особистості. Шкільна адаптація розуміється дослідниками як ступінь відповідності соціопсихологічного і психофізіологічного статусу дитини вимогам шкільного навчання (Е. М. Александровська, Б. М. Алмазов, О. Г. Асмолов, Н. В. Морозова та ін.)

Мета статті. Виходячи з вищезазначеного, доцільним вбачається вивчення особливостей шкільної адаптації обдарованих дітей. Це дасть можливість індивідуалізувати навчально-виховний процес, психологам і педагогам застосовувати найбільш ефективні індивідуальні методи соціокорекційного впливу на дитину для попередження шкільної дезадаптації.

Обдарованість – це системна якість психіки, що розвивається протягом життя людини і визначає можливості досягнення нею виключно високих результатів в одному чи кількох видах діяльності [1].

Обдарованістю вважається такий стан індивідуальних психологічних ресурсів особистості, які забезпечують можливість її творчої діяльності, тобто діяльності, пов'язаної зі створенням суб'єктивно і об'єктивно нових ідей, використанням нестандартних підходів під час розробки проблем, чутливістю до ключових, найбільш перспективних ліній пошуку рішень у будь-якій предметній галузі, відкритістю будь-яким інноваціям.

Так, Г.С.Костюк з приводу проблеми обдарованості зазначав: “Не боячись, що це буде виглядати як гра словами, можна сказати, що обдарованість – це здібність людини до розвитку її здібностей” [3].

Під обдарованістю дитини розуміється більш висока, ніж у її однолітків за інших рівних умов, сприйнятливність до навчання та більш виражені творчі прояви. Необхідно враховувати і той факт, що розвиток обдарованості відбувається не тільки в системі навчання і виховання, але має свої власні закономірності, свою внутрішню логіку, що визначають індивідуальність. М.С. Лейтес вважав, що потенціал дитини залежить не тільки від розумових даних, а й від її особистісних властивостей. Швидкий темп

розумового розвитку часто неоднаково торкається як різних сторін інтелекту, так і рис особистості. Зростання зрілості в одних відносинах може поєднуватися зі збереженням інфантильності в інших [4].

Група психологів під керівництвом М. Карне (Іллінойський університет, США) виділяють такі види обдарованості: 1) інтелектуальна обдарованість; 2) обдарованість у сфері академічних досягнень; 3) творча обдарованість; 4) обдарованість у сфері спілкування.

Виділяють три категорії обдарованих в розумовому відношенні дітей: 1) діти з надзвичайно високим загальним рівнем розумового розвитку при інших рівних умовах; 2) діти з ознаками спеціальної розумової обдарованості (профільна обдарованість); 3) діти потенційно обдаровані, яким притаманні яскрава пізнавальна активність, неабиякі розумові резерви, але які поки себе не проявили.

За О.І. Кульчицькою: “Основу обдарованості складають здібності до конкретної професійної або допрофесійної діяльності (спеціальна обдарованість) і загальні психічні якості високого рівня розвитку: сенсорні, інтелектуальні, вольові (загальна обдарованість). Загальна обдарованість має певні біологічні передумови... Але ці загальні передумови майбутньої обдарованості можуть бути реалізовані лише в умовах конкретного макро- і мікросередовища. Якщо середовище буде адекватне або відповідатиме біологічно заданим передумовам, то “дар” буде реалізований або як загальна обдарованість, або як її частковий прояв у конкретному виді діяльності. Реально в життєвих ситуаціях реалізація “дару” може мати високу варіативність, а саме: 1) дитині буде запропонований вибір різних видів діяльності, і шляхом спроб та помилок вона знайде можливість проявити “дар”; 2) дитина досить рано потрапляє у мікросередовище, яке вже заздалегідь вибірково буде стимулювати прояв “дару”; 3) у випадкових життєвих ситуаціях дитина стикається з людьми, обставинами, які виявляються адекватними її “дару” і сприяють його реалізації; 4) дитина може самостійно оцінити свою успішність у будь-якому виді конкретної діяльності і сама себе “веде” дорогою, яка спрямована “даром”. У процесі становлення потенційної обдарованості перетворення загальної обдарованості у спеціальну багато залежить від активуючого впливу умов середовища, яке буде чи не буде стимулювати вияви структурних компонентів спеціальної обдарованості” [9].

Місія школи по відношенню до обдарованих учнів – надання кожній дитині сфери діяльності, необхідної для реалізації

інтелектуальних і творчих здібностей, формування потреби в безперервній самоосвіті, активної громадянської позиції, культури здоров'я, здатності до соціальної адаптації і творчого самовираження.

Проблемам шкільної адаптації в останні роки присвячено досить широке коло досліджень, які свідчать про те, що на всіх вікових ступенях навчання виявляється значна кількість учнів, які погано вписуються в навчальний процес, зазнають труднощів у навчанні, відносинах з однолітками, виявляють різні форми асоціальної поведінки. Ці факти викликали до життя новий термін – шкільна дезадаптація. Вивчення проблем шкільної дезадаптації здійснюється психологами, педагогами, дитячими психіатрами, фізіологами та іншими фахівцями. До числа факторів, що обумовлюють шкільну дезадаптацію, відносять біологічні, особистісно психологічні, онтогенетичні, середовищні, педагогічні та інші. Зусилля фахівців спрямовані на розкриття природи феномена шкільної дезадаптації, умов виникнення, способів виявлення.

Одним з фундаментальних методологічних принципів, якого дотримується вітчизняна психологія із перших років свого існування, є принцип аналізу психіки в її розвитку, становленні. З позицій онтогенетичного підходу до дослідження механізмів дезадаптації особливе значення набувають кризові, переломні моменти в житті людини, коли відбувається різка зміна його “ситуації соціального розвитку” (Л.С. Виготський, 1983), що викликає необхідність реконструкції модусу адаптивної поведінки, що склався. В контексті даної проблеми найбільший ризик представляють такі основні, найбільш напружені з точки зору адаптивності, періоди шкільного життя дитини – це період вступу до школи, період переходу молодших школярів до середньої ланки навчального закладу та період, що співпадає зі статевим дозріванням.

Більшість дітей на всіх етапах адаптуються до школи досить швидко, із задоволенням відвідують заняття, виконують завдання, підкоряються шкільним вимогам. Критерієм успішності адаптації виступає, передусім, ступінь збереження психологічного та фізичного здоров'я учнів.

Деякі учні адаптуються до школи за рахунок високих психологічних витрат – підвищеної тривожності, конфліктної самооцінки, психосоматичних захворювань, погіршення самопочуття. У деяких дітей процес адаптації сильно затягується. Проте, це не завжди супроводжується явними утрудненнями в опануванні шкільної програми, а може проходити й на фоні гарної

успішності. Найпоширеніша форма прояву шкільного неблагополуччя – тривожність. Вона виражається у хвилюванні, підвищеному занепокоєнні в навчальних ситуаціях у класі, очікуванні поганого ставлення до себе, негативного оцінювання з боку педагогів й однолітків. У дитини виникає відчуття неадекватності, неповноцінності, невпевненості в правильності власної поведінки. У більш важких випадках можливе виникнення шкільного неврозу, психогенної шкільної дезадаптації [8].

Термін “дезадаптація” позначає порушення процесів взаємодії людини з навколишнім світом. Поняття “шкільна дезадаптація” – більш вузьке і передбачає нездатність і неможливість учня знайти в просторі шкільного навчання своє місце, щоб він міг бути прийнятий таким, яким він є, зберігаючи і розвиваючи свою індивідуальність, потенціал і можливості для самореалізації.

Критерії шкільної дезадаптації:

– неуспішність у навчанні за програмами, включаючи такі формальні ознаки, як хронічна неуспішність, другорічництво, і якісні ознаки у вигляді недостатності загальноосвітніх знань і навичок;

– порушення емоційно-особистісного ставлення до навчання, вчителів, життєвої перспективи, пов’язаної з навчанням: пасивно-байдуже, негативно-протестне, демонстративно-зневажливе і інші значущі ставлення до школи та навчання, що активно проявляються дитиною;

– повторювані, некорегуемі порушення поведінки (відмовні реакції; стійка антидисциплінарна поведінка з активним протиставленням себе однокласникам, вчителям; демонстративне нехтування правилами шкільного життя, шкільний “вандалізм”).

В процесі дослідження виявилася така закономірність – більшість дослідників шкільної адаптації роблять предметом своєї уваги процеси дезадаптації. Зрозуміло, що адаптація і дезадаптація – дві сторони однієї медалі, безумовно тісно взаємопов’язані, проте їх вивчення вимагає вибору різного контингенту учнів. Безсумнівно, що розкриття причин, умов і специфіки розвитку дезадаптації проливає світло і на становлення і природу адаптації, однак таке “відбите” освітлення та розгляд проблем адаптації не знімає завдань її прямого вивчення.

Основні причини неуспішності в навчанні та проблем у поведінці в *обдарованих дітей* (О.І.Щебланова, 2003):

1. Одну з найважливіших причин неуспішності обдарованих дітей психологи пов’язують із впливом соціально – економічних і національно – культурних умов. Цим впливом пояснюють труднощі, з якими стикаються обдаровані діти з сімей з низьким

соціально – економічним і освітнім статусом, соціально – культурним оточенням, діти мігрантів.

2. Високий ризик появи проблем у навчанні існує в обдарованих дітей з фізичними обмеженнями (порушеннями зору, слуху, мови, рухів), деякими хворобами, недостатнім харчуванням. У той же час серйозні фізичні дефекти можуть служити і стимулом до вищих досягнень.

3. В особливу групу виділяють обдарованих дітей з труднощами освоєння базових навичок (читання, письма, рахування), рідної або іноземної мови, математики та ін., з емоційними і поведінковими проблемами.

4. Особливої гостроти набувають шкільні проблеми у дітей з високим творчим потенціалом. Творча енергія, яка домінує в житті таких дітей, визначає незалежність і нестандартність їх поведінки, непокору загальним правилам і авторитетам.

5. Перфекціонізм представляє один з найменш зрозумілих аспектів обдарованості. Цей термін використовують для позначення як здорового прагнення до досконалості, так і до невротичної, нав'язливої поглиненості досягненням якогось ідеалу.

6. Проблеми у навчанні часто бувають наслідком нерівномірності психологічного і соціального розвитку обдарованих дітей. Нерівномірність у розвитку, що відбивається в помітній невідповідності між їх високим потенціалом і труднощами його практичної реалізації, між темпами прогресу інтелектуальної, афективної і моторної сфер, була названа *диссинхронією*.

При навчанні обдарованих дітей можна виділити три загальні взаємопов'язані проблеми:

1. Розвиток особистості обдарованих дітей – це зміни в інтелектуальній, емоційній і вольовій сферах дитини. Розвиток навчальної діяльності сприяє розвитку суб'єктності дитини, здатності бути автором, активним творцем життя; вміти ставити мету; шукати способи її досягнення, бути здатним до вільного вибору і відповідальності за нього; ставитися до своїх здібностей як до ресурсів; прагнути їх максимально використовувати і вийти за їх межі. Розвиток особистості завжди пов'язаний з появою психічних новоутворень. Цей процес відбувається через адаптацію та освоєння соціокультурних норм, через розвиток вміння вчитися.

2. Зміст освіти – включає систему знань, умінь і навичок, а також досвід творчої діяльності і досвід емоційно-ціннісного ставлення дитини до світу, до іншого, до праці. Зміст освіти є основою для розвитку цінностей та смислів, основою для розвитку її моральної позиції і духовності. Тому поглибленого й інтенсивно

раннього освоєння предметної області обдарованим учнем недостатньо, необхідне включення діяльності в живий процес еволюції предметного змісту “Діалог в культурі”.

3. Пошук найбільш ефективних форм занять: індивідуальних занять, науково-дослідної діяльності, спільної творчої діяльності. Не можна недооцінювати роль спільної діяльності в роботі з обдарованими учнями, тому що від сформованості комунікативних умінь залежить їх подальша соціальна адаптація.

Звідси випливають *необхідні умови роботи* з обдарованими дітьми: 1) збереження індивідуальності; 2) підтримка власної пізнавальної потреби; 3) знання психологічних особливостей обдарованих дітей.

На перший погляд може здатися, що на школу і на вчителя покладається непомірно багато завдань, тому видається доречним згадати про те, що необхідно забезпечувати наявність такої професійно-психологічної ланки, як шкільний психолог [7]. С.Д. Максименко говорить, що завдяки рекомендаціям шкільного психолога з’являється можливість, з одного боку, скорегувати й організувати результативні для навчання дітей педагогічні впливи, а з другого – вибудовувати навчальний процес і використовувати навчальний матеріал у тих формах, які сприятимуть максимальному розкриттю здібностей учнів [5].

Напрямки роботи шкільного психолога з обдарованою дитиною:

1. Організація в школі розвивального освітнього середовища, що підтримує і розвиває ідею унікальності кожного школяра, цінності і значимості його здібностей і можливостей.

3. Надання психологом допомоги у виробленні навичок саморозвитку, самовиховання, вдосконалюванні своїх здібностей, соціально-психологічній адаптації.

4. Психопрофілактична робота (не допускати значного інтелектуального, інформаційного, фізіологічного перенавантаження школярів).

Для розвитку концепції соціальної роботи, виховання та освіти в сучасних умовах визначальне значення мають базові принципи взаємодії особистості, сім’ї і суспільства, прийняті відповідно до Конвенції про права дитини (Ген. Ас. ООН, 20.11.1989). У новій соціально-правовій системі пріоритет перед суспільством, перед професійними цілями та інтересами віддається дитині та сім’ї, особистісній активності й особистісному зростанню.

У цьому соціальному просторі знаходить своє місце і сучасна українська школа, яка прагне реалізувати такі принципи державної політики в галузі освіти:

1. Принцип гуманізації освіти. Полягає в орієнтації навчально-виховного процесу на особистість учня, що проявляється у виборі змісту, методів, засобів навчання і виховання. Учень знаходиться в центрі освітнього процесу. Це знаменує перехід від колишньої концепції освіти, в основі якої лежало направлення на інтенсивне формування в учнів знань, умінь і навичок, тобто зосередження всіх педагогічних зусиль на інтелектуальному, когнітивному розвитку, до особистісно-орієнтованої концепції освіти. В особистісно-орієнтованій педагогіці дитина разом з батьками отримує можливість вибирати і визначати найбільш оптимальний і адекватний її здібностям і потребам шлях навчання.

2. Принцип адаптивності освіти до рівня і особливостей психофізичного та особистісного розвитку дитини. Склалося спеціальне поняття – “адаптивна школа” (Ямбург Е.А., 1995) – школа, яка ставить перед собою завдання максимально враховувати інтереси, потреби, здібності дитини і тієї соціальної ситуації, в якій вона розвивається. Використовуються адаптивні різнорівневі форми навчання і контролю.

3. Принцип диференціації та індивідуалізації навчання полягає у врахуванні психологічних індивідуальних відмінностей учнів: їх темпераменту, типу мислення, динаміки психічних процесів і т.д.

Із загального числа освітніх установ виділилися гімназії, ліцеї, коледжі; в школах введені класи поглибленого і профільного вивчення предметів, нетрадиційні предмети; розвиваються установи додаткової освіти, що забезпечують багатосторонній розвиток інтересів та потреб дітей: технічна, художня творчість, спортивна, екологічна діяльність і інші заняття.

Л.С. Виготський писав: “Соціальна ситуація розвитку є вихідним моментом для всіх динамічних змін, що відбуваються в розвитку протягом певного періоду. Вона визначає цілком і повністю ті форми і той шлях, йдучи по якому дитина набуває нових і нових властивостей особистості, черпаючи їх із соціальної дійсності, як із основного джерела розвитку, той шлях, на якому соціальне стає індивідуальним” [2].

Висновки. Викладений у цій статті оглядовий матеріал у загальному вигляді відображає сучасний стан розробки проблеми шкільної адаптації обдарованих дітей.

Реалізація творчого та інтелектуального потенціалу обдарованої дитини в масовій школі повною мірою можлива лише в тому випадку, якщо всі учасники педагогічного процесу будуть усвідомлювати необхідність продуманої і цілеспрямованої роботи з даною категорією школярів.

Перспективою подальшого дослідження у цій області ми вважаємо вивчення особливостей шкільної адаптації обдарованих дітей при переході від початкової до середньої ланки освіти.

Список використаних джерел

1. Вивчення особистості підлітка / За ред. М.Т. Дригус. – К.: Інститут психології АПН України, 1994. – С. 46 – 49.
2. Выготский Л.С. Собрание сочинений: в 6-ти т. / Л.С. Выготский – М.: Педагогика, 1984. – Т.4 – 1984. – С. 258-259
3. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Григорій Силевич Костюк. – К.:Рад. шк., 1989. – 608 с.
4. Психология одарённости детей и подростков / Под ред. Н.С. Лейтеса. – М : Издат. Центр “Академия”, 1996. – 416 с.
5. Максименко С.Д. Розвиток психіки в онтогенезі : [в 2-х томах] / Сергій Дмитрович Максименко. – К. : Форум, 2002.
6. Максименко С.Д. Психологія в соціальній та педагогічній практиці / Сергій Дмитрович Максименко – К.: Наукова думка, 1999. – 215 с.
7. Скорич Л.П. Теоретичні основи індивідуального підходу в навчанні / Лариса Петрівна Скорич // Проблеми сучасної психології: (зб. наук. праць Кам’янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України) : статті / [за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої] – Кам’янець-Подільський: Аксіома, 2011. – Вип. 6., Ч. 2. – С. 258-265
8. Все про адаптацію // ж-л “Психолог”: спецвыпуск. – К., 2004 – № 25-26.
9. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / [колективна монографія / за ред. В.О.Моляко, О.Л. Музики] – Житомир: Вид-во Рута, 2006. – 320 с.

The article is devoted to the problem of school adaptation of gifted children. We consider the term “gifted child”, different types of giftedness. Are some psychological problems that arise in the process of development, education and socialization of gifted children.

Keywords: adaptation, school adaptation, school disadaptation, gifted children.

Отримано: 15.08.2011